

יסודות יבמות

שיעור שלישי

פטור ערווה מיבום וחליצה

מקורות

- א. משנה יבמות ב.; גמ' ג: "מנה"מ... כרת מי דחי"; ז-ח. "אלא סד"א... למיסר צרה"
ב. גמ' יבמות כ.: "מתני'... בהו קדושין"; רש"י שם, ד"ה גרושה וחלוצה, וד"ה תפסי בה
ג. גמ' יבמות ט. "א"ל לוי לרבי... בפרקין קא אמרינן"; תוס' שם, ד"ה והרי; רמב"ן שם, ד"ה והרי
ד. גמ' יבמות יא.: "אמר רב יהודה... ואישות כתיב בה"; גמ' סוטה ה: "ואם מת... תיבעי חליצה";
תוס' סוטה ה: ד"ה אילו; רמב"ן יבמות יא. ד"ה הא דאמר]
ה. רמב"ם הל' יבום וחליצה פ"ו ה"ח-ט

רמב"ן ט. ד"ה והרי

והרי איסור מצוה ואיסור קדושה דפליגי רבי עקיבא ורבנן דלרבי עקיבא לא מיבמין. הקשו בתוספות מנא לן דלר"ע לא מייבמין נימא דאתי עשה ודחי לא תעשה דהא אפילו חייבי כריתות דלא תפסי בהו קידושין הו"א דליבמו אי לאו משום דלא אתי עשה ודחי לא תעשה דכרת, וי"ל דלרבי עקיבא גלי רחמנא בעריות וה"ה לחייבי לאוין דכל דלא תפסי בהו קידושין מפקעי זיקה, ואכתי קשה האי סברא היכא שמעינן ליה לר' עקיבא דמקשינן מינה להדיא.

רמב"ם יא. ד"ה הא דאמר

והא דאמרינן במסכת סוטה פ"ק אלא מעתה חליצה נמי לא ליבעי א"ל רב יוסף אלו איתיה לבעל מי לא בעיא גיטא השתא נמי בעיא חליצה, רב לית ליה האי טעמא דכיון דכתיב בה טומאה כעריות פטורה מן החליצה ומן היבום אבל אין קדושין הראשונים נפקעין דהא גבי ומצא בה ערות דבר כתיב וכתב לה ספר כריתות, ואם גרשה קידושין תופסין בה לכתחילה שכשם שאין הראשונים נפקעין ממנה כך אלו תופסין בה ולא ריבה בה הכתוב טומאה אלא לענין יבום וחליצה.

המשנה אומרת:

כלל אמרו ביבמה: כל שהיא איסור ערווה, לא חולצת ולא מתייבמת. [משנה כ.]
מבואר במשנה כי ערווה אינה חולצת ואינה מתייבמת והיא מותרת לשוק.
הגמרא מביאה מקור לכך מדרשה:

'אשה אל אחותה לא תקח לצרור לגלות ערותה עליה בחייה' – 'עליה' מה תלמוד לומר?
לפי שנאמר 'יבמה יבא עליה', שומע אני אפילו באחת מכל עריות האמורות בתורה הכתוב

מדבר. נאמר כאן 'עליה' ונאמר להלן 'עליה', מה להלן במקום מצוה אף כאן במקום מצוה, ואמר רחמנא 'לא תקח'.
[יבמות ג:]

לפי דרשה זו, "עליה" הכתוב לגבי איסור אחות אשה, מלמד כי האיסור קיים גם במקום יבום.

הגמרא מקשה מדוע יש צורך בדרשה זו, והרי אין בכוח מצות היבום לדחות לא תעשה שיש בו כרת:

טעמא דכתב רחמנא 'עליה', הא לאו הכי הוה אמינא אחות אשה מייבמת, מאי טעמא? דאמרינן אתי עשה ודחי לא תעשה. אימר דאמרינן אתי עשה ודחי לא תעשה לא תעשה גרידא, לא תעשה שיש בו כרת מי דחי.
[שם]

מקושיית הגמרא משתמע כי אין יבום במקום ערוה מחמת האיסור הקיים במציאות זו: אמנם איסור אשת אח הותר מחמת מצות היבום¹, אך מצות היבום אינה מתירה איסורי עריות נוספים, הואיל וכעיקרון עשה אינו דוחה לא תעשה שיש בו כרת.

אמנם, מדברי הגמרא בסוגיה אחרת משתמעת הבנה שונה ביסוד פטור ערוה מיבום. הגמרא אומרת:

והרי איסור מצוה ואיסור קדושה, דפליגי רבי עקיבא ורבנן, וקתני.
[יבמות ט.]

הגמרא מוכיחה שהמשנה מונה גם דינים השנויים במחלוקת, מהמשנה [כ.] האומרת שיבמה האסורה בלאו על היבם חולצת ולא מתייבמת. להבנת הגמרא, דין זה תלוי במחלוקת חכמים ורבי עקיבא האם קידושין תופסים בחייבי לאוין²: דין המשנה קיים רק לפי חכמים, המחלקים בין חייבי לאוין לחייבי כריתות, ולשיטתם בחייבי לאוין קידושין תופסים. לעומת זאת, לפי רבי עקיבא, שקידושין אינם תופסים בחייבי לאוין, כשם שאין יבום וחליצה בחייבי כרת כך אין יבום וחליצה בחייבי לאוין.

תוספות תמהים על דברי הגמרא:

בכל דוכתי פשיטא ליה להש"ס דחייבי לאוין לרבי עקיבא, דאמר אין קידושין תופסין בחייבי לאוין, לאו בני חליצה ויבום נינהו, כמו חייבי כריתות... ותימה לר"י, דאמאי לא אמרינן נמי לרבי עקיבא דליתי עשה ולידחי לא תעשה.
[תוס' ט. ד"ה והרי]

תמיהתם מבוססת על ההבנה דלעיל ביסוד פטור ערוה מיבום, על פיה הפטור נובע מחמת חיוב הכרת. לאור הבנה זו תמהים תוספות, כי אמנם רבי עקיבא משווה בין חייבי לאוין לחייבי כרת לגבי תפיסת קידושין, ולשיטתו גם חייבי לאוין מוגדרים כ'ערוה', אך הפטור מיבום אינו תלוי בשם הערוה' אלא בחיוב הכרת, ואם כן, מדוע לשיטתו אין יבום וחליצה בחייבי לאוין?

הרמב"ן מיישב את תמיהתם:

ויש לומר, דלרבי עקיבא גלי רחמנא בעריות והוא הדין לחייבי לאוין, דכל דלא תפסי בהו קידושין מפקעי זיקה.
[רמב"ן ט. ד"ה והרי]

לדבריו, פטור ערוה אינו נובע מאיסורה אלא מעצם הגדרתה כערוה: "דכל דלא תפסי בהו קידושין מפקעי זיקה". בשל כך, הואיל ולפי רבי עקיבא קידושין אינם תופסים בחייבי לאוין, חייבי לאוין מפקיעים את זיקת היבום והאישה מותרת לשוק ללא יבום וללא חליצה³.

¹ גדר ההיתר נידון בשיעור הקודם.

² מקור המחלוקת במשנה [מט.] לגבי ממזרות בחייבי לאוין.

³ הרמב"ן מקשה על דבריו: "ואכתי קשה, האי סברא היכא שמעינן ליה לרבי עקיבא דמקשינן מינה להדיא". אמנם נראה כי קושיית הרמב"ן אינה על עצם הסברה – אותה מאמץ הרמב"ן, כעולה מדבריו להלן [כ. ד"ה אי הכי] – אלא על מקורה:

מן האמור עולה מחלוקת עקרונית בין תוספות לרמב"ן ביסוד פטור ערוה מיבום: לשיטת תוספות, פטור ערוה מיבום נובע מחמת האיסור שעונשו כרת⁴. לעומת זאת, לשיטת הרמב"ן, פטור ערוה מיבום נובע מחמת עצם היותה ערוה, דבר המפקיע ממנה את הזיקה⁵.

מחלוקת תוספות והרמב"ן ביסוד פטור ערוה מיבום משליכה על הבנת דין 'סוטה ודאי' (=אישה שיש עדים שזינתה ובשל כך נאסרה על בעלה) ועל דין 'סוטה ספק' (=אישה שבעלה קינא לה ונסתרה, אך אין עדים שזינתה).

הגמרא אומרת:

אמר רב יהודה אמר רב: צרת סוטה אסורה, טומאה כתיב בה כעריות. [יבמות יא.]

הגמרא [יא:] אומרת, כי דין זה אמור רק לגבי 'סוטה ודאי', אך 'סוטה ספק' חולצת ולא מתייבמת.

לעומת דברים אלו, הגמרא במסכת סוטה אומרת לגבי הדין ש'סוטה ספק' חולצת ולא מתייבמת:

אמאי, תתייבם נמי יבומי? אמר רב יוסף: אמר קרא 'ויצאה מביתו והלכה והיתה לאיש אחר' – לאיש אחר ולא ליבם. אמר ליה אביי: אלא מעתה חליצה נמי לא תיבעי? אמר ליה: אילו איתיה לבעל מי לא בעיא גט, השתא נמי תיבעי חליצה. [סוטה ה:]

הראשונים נחלקו האם דברי רב יוסף, "אילו איתיה לבעל מי לא בעיא גט, השתא נמי תיבעי חליצה", עומדים בסתירה לדברי רב דלעיל שדין 'סוטה ודאי' כדין ערוה.

תוספות כותבים:

הקשה רבי בשם ר' אברהם בר מרדכי ז"ל, והא סוטה ודאית... דבעו גט מבעל היכא דאיתיה, ואפילו הכי פטורות מיבם בלא חליצה. ויש לתרץ, סוטה ודאית לא דמיא להכא, כיון דטומאה סתם הרי היא כערוה גמורה, דגזירת הכתוב הוא דפטורות... אבל סוטה ספק לא אימעוט אלא גבי איסורא דבעל, וקמשמע לן קרא כיון דבא מכח נשואי אחיו הרי הוא במקום בעל דאסורה לו ליבם, אבל חליצה בעיא. [תוס' סוטה שם, ד"ה אילו]

לפי דבריהם, אין סתירה בין דברי רב לדברי רב יוסף: דברי רב, המשווה סוטה לערוה לענין יבום, אמורים לגבי 'סוטה ודאי'. לעומת זאת, דברי רב יוסף, "אילו איתיה לבעל מי לא בעיא גט, השתא נמי תיבעי חליצה", אמורים לגבי 'סוטה ספק'⁶.

לעומתו, הרמב"ן כותב:

והא דאמרינן במסכת סוטה פרק קמא 'אלא מעתה חליצה נמי לא ליבעי, אמר ליה רב יוסף: אילו איתיה לבעל מי לא בעיא גיטא, השתא נמי בעיא חליצה', רב לית ליה האי טעמא, דכיון דכתיב בה טומאה כעריות פטורה מן החליצה ומן היבום' אבל אין קדושין הראשונים נפקעין, דהא גבי 'ומצא בה ערות דבר' כתיב 'וכתב לה ספר כריתות', ואם גרשה קידושין תופסין בה לכתחילה, שכשם שאין הראשונים נפקעין ממנה כך אלו תופסין בה, ולא ריבה בה הכתוב טומאה אלא לענין יבום וחליצה. [רמב"ן יבמות יא: ד"ה הא דאמר]

כיצד ניתן ללמוד מדרשה הכתובה לגבי חייבי כריתות על גדר הקיים גם בחייבי לאוין? [ועי' רשב"א [ד"ה והרי] וריטב"א [ד"ה והרי] המיישבים את קושיית הרמב"ן].

⁴ ניתן לדייק הבנה זו מדברי תוספות [ב. ד"ה אשת אחיו] המוכיחים מהמשנה [ב.] כי יש חיוב כרת באשת אחיו מאמו [ועי' חדושי רבי נחום [אות כא]], וייתכן שגם מדברי תוספות [ב. ד"ה ואחות] לגבי הנופלת ליבום כאשר היא נידה, ואכמ"ל.

⁵ לשיטת הרמב"ן, יש לבאר שהגמרא [ג:] אומרת כי גם ללא דרשה הפוטרת ערוה אין לייבם מחמת הכלל 'אין עשה דוחה לא תעשה שיש בו כרת', אולם למסקנה אין יבום בערוה לא מחמת האיסור אלא הואיל וערוה כלל אינה נופלת ליבום. [ועי' קובץ הערות [ה, יא] הכותב כעין זה].

⁶ וכן כותב הרא"ש [יבמות פ"א סי' ד].

לשיטתו, קיימת מחלוקת בין רב לרב יוסף: לפי רב יוסף, כל אישה הטעונה גט מבעלה אסורה לשוק ללא חליצה. בשל כך, גם 'סוטה ודאי', שקידושין תופסים בה וטעונה גט מבעלה, צריכה חליצה. לעומת זאת, לפי רב, אמנם 'סוטה ודאי' צריכה גט, אך לעניין יבום וחליצה היא מוגדרת כערווה, ומטעם זה היא מותרת לשוק ללא יבום וללא חליצה.⁷

נראה, כי מחלוקת הראשונים נעוצה בשיטותיהם השונות בגדר פטור ערווה. לשיטת הרמב"ן, הפטור נובע מכך שהזיקה פוקעת במקום ערווה, הואיל ואין קידושין תופסים בערווה. ולפי דרכו מבאר הרמב"ן כי רב יוסף מעלה טענה עקרונית: אין מקום לפטור סוטה מחליצה, הואיל והיא אינה מופקעת מאישות. לעומת זאת, לשיטת תוספות, הפטור נובע מחמת האיסור שעונשו כרת, ולפי דרכם טענת רב יוסף מתבארת באופן מצומצם יותר, כטוענת שאין מקור למעט 'סוטה ספק' מחליצה.⁸

מדברי הרמב"ם עולה שיטה שלישית בגדר פטור ערווה מיבום:

ואלו שהן פטורות מן החליצה ומן היבום: אשת סריס חמה, ואנדרוגינוס, ואשת השוטה, ואשת הקטן, ואיילונית, ומי שהיא ערווה... 'ולקחה לו לאשה' – פרט לערווה שאין לו בה ליקוחין. כיצד? יבמה שהיא ערווה על יבמה, כגון שהיתה אחות אשתו או אמה או בתה, הרי זו פטורה מן החליצה ומן היבום ואין לו עליה זיקה כלל, שנאמר 'ולקחה לו לאשה ויבמה' – מי שראויה לליקוחין וקידושין תופסין בה היא שהיא זקוקה ליבום.

[הל' יבום וחליצה פ"ו ה"ח-ט]

הרמב"ם מביא כמקור לפטור ערווה מיבום ומחליצה את הכתוב "ולקחה לו לאשה"⁹, ולשיטתו כתוב זה מלמד שפרשיית היבום נאמרה רק לגבי אישה "שראויה לליקוחין וקידושין תופסין בה".

קיים דמיון מסוים בין שיטת הרמב"ם לשיטת הרמב"ן, אך קיים ביניהם הבדל עקרוני: לפי שניהם פטור ערווה מיבום ומחליצה נובע מכך שקידושין אינם תופסים בה. עם זאת, לפי הרמב"ן, פטור ערווה נובע מחמת הפקעת הזיקה, הפוקעת בכל מקום שקידושין אינם תופסים. לעומת זאת, לפי הרמב"ם, פטור ערווה נובע מחוסר האפשרות המעשית לקחת את היבמה לאישה.

נראה כי בשיטת הרמב"ם נוקט גם רש"י, הכותב בביאור דברי המשנה [כ.] שכאשר היבמה אסורה בלאו היא חולצת ולא מתייבמת:

גרושה וחלוצה לכהן הדיוט... צריכה חליצה, שהרי תופסין לו בה קידושין, דקידושין תופסים בחייבי לאוין, אבל יבומי לא, שהרי אסורה לו לזה שהוא כהן, ואפטורי בולא כלום לא, דלא אלים לאו למיפטר, דילפינן מאחות אשה. [רש"י כ. ד"ה גרושה וחלוצה]¹⁰

מדברי רש"י עולה, כי דרשת "עליה", האמורה לגבי ערווה, מלמדת כי כאשר אין תפיסת קידושין ביבמה, היא מותרת לשוק ללא יבום וללא חליצה. לעומת זאת, בחייבי לאוין, אמנם היבום אסור, אך היא טעונה חליצה.¹¹

⁷ וכן כותב הרשב"א [שם, ד"ה אמר רב יהודה].

⁸ עי' כעין זה בחידושי רבי נחום [אות קסג].

⁹ מקורה של דרשה זו אינו נמצא בידינו, ובפירוש המשנה [פ"א מ"א] מביא הרמב"ם כמקור את דרשת "עליה". [בגמרא [ת.] מובאת דרשה דומה: "רבי אומר: ולקח ולקחה ויבם ויבמה – לאסור צרות ועריות".

¹⁰ וכן כותב רש"י במקומות נוספים [ט. ד"ה והרי איסור; י. ד"ה וחיבי לאוין; סנהדרין נג. ד"ה איסור מצוה].

¹¹ רבי עקיבא איגר [תוס' רע"א פ"ב מ"ד אות יז] מקשה, כי בגמ' [כ.] מבואר טעם אחר לפטור מחליצה: "אם לא יחפוץ האיש לקחת-הא חפץ מייבם, כל העולה לייבום עולה לחליצה, וכל שאין עולה לייבום אינו עולה לחליצה". ועי' חידושי רבי שמואל [סי' א אות ה] המיישב את קושייתו.

רש"י מוסיף ומבאר את יסוד החילוק בין חייבי כריתות לחייבי לאוין:

תפסי בה קידושין – הילכך קרינן ביה 'לקחת' בדיעבד, אבל חייבי כריתות לא תפסי בהו קידושין, ואפילו עבר האי יבם ונסבה לאו קיחה היא. [רש"י שם, ד"ה תפסי]

לדבריו, ערווה, שאינה ראויה ללקיחה לאישה – "ואפילו עבר האי יבם ונסבה לאו קיחה היא", מופקעת מחיוב יבום וחליצה. לעומת זאת, אישה האסורה בלאו, היא ראויה לאישות, ולכן אמנם היבום אסור אך היא טעונה חליצה¹².

מן האמור עולות שלוש שיטות ביסוד פטור ערווה מיבום ומחליצה:

- א. לפי תוספות, איסור הערווה שעונשו כרת פוטר מיבום ומחליצה.
- ב. לפי הרמב"ן, 'שם הערווה' מפקיע את הזיקה (כשם שהוא מונע את תפיסת הקידושין), ולכן היבמה מותרת לשוק ללא יבום וחליצה.
- ג. לפי רש"י והרמב"ם, הערווה מגדירה שהיבמה אינה 'בת קיחה', ולכן היא מופקעת מחיוב יבום וחליצה.

שיטת תוספות מבוססת על מערכת היחסים הרגילה בין מצוות לאיסורים: עשה דוחה 'לא תעשה גרידא', אך אינו דוחה 'לא תעשה שיש בו כרת'. בשל כך, איסור ערווה, שעונשו כרת, דוחה את מצות היבום, וכך היבמה מותרת לשוק ללא יבום וללא חליצה. לעומתה, שיטת הרמב"ן מבוססת על מספר הנחות ביחס לאישות, יבום וזיקה:

- א. בין אשת המת לאחיו קיימת 'זיקה' – קשר אישות מסוים.
  - ב. מצות היבום והאיסור לשוק נובעים מהזיקה.
  - ג. זיקה אינה שייכת כאשר אין תפיסת קידושין.
  - ד. הדין שאין קידושין תופסין בחייבי כריתות נובע מכך שאין מושג של אישות עם ערווה.
- בהתאם לכך, לפי הרמב"ן, הואיל ואין מושג של אישות עם ערווה, כאשר היבמה היא ערווה לא נוצרת זיקה בינה לבין אחי המת, וכתוצאה מכך היא פטורה מיבום ומחליצה ומותרת לשוק¹³.

מחלוקת זו שבין תוספות לרמב"ן, האם פטור ערווה מיבום נובע מ'איסור הערווה' או מ'שם הערווה', מתאימה למחלוקתם בגדר היתר איסור אשת אח במקום יבום¹⁴: לפי תוספות, ההיתר מלמד כי מצות היבום דוחה את איסור אשת אח. לעומת זאת, לפי הרמב"ן, ההיתר מלמד כי אשת אח כלל אינה מוגדרת כערווה¹⁵.

לרש"י ולרמב"ם שיטה שלישית. הפטור מערווה אינו נובע לא מחמת האיסור ולא מחמת הפקעת הזיקה¹⁶, אלא מכך שערווה אינה ראויה לאישות ולכן פרשיית היבום אינה אמורה לגביה.

¹² כך מבואר בספר 'שערי עיון' [עמ' קע].

¹³ תוספות, כאמור, מבארים את פטור ערווה מיבום ומחליצה באופן אחר, ואכן מדבריהם בסוגיות השונות ניתן ללמוד כי הם חולקים על שתי ההנחות הראשונות: מדברי תוספות בקידושין [ד: ד"ה מה ליבמה] יש להסיק כי אין קשר אישות בין היבם ליבמתו לפני היבום, ותוקפה של הזיקה הקיימת היא מדרבנן בלבד; ומדברי תוספות ביבמות [נג: ד"ה רבינא] עולה כי תתכן מציאות של היתר לשוק ללא הפקעת הזיקה. בעזרת ה' נעסוק בכך בהמשך לימודנו.

¹⁴ בה עסקנו בהרחבה בשיעור הקודם.

¹⁵ להרחבה בעניין זה, עי' במאמרו של הרב חגי קורץ: 'היתר אשת אח ביבום' [אסיף' ב עמ' 44-57].

¹⁶ ואכן, בשיעור הקודם התבאר כי לשיטת רש"י [נג: ד"ה נתן] היבמה מוגדרת כערווה על היבם, ומכאן שלשיטתו עצם הגדרת היבמה כערווה אינה מפקיעה את זיקת היבום.

בעזרת ה' בשיעור הבא נעסוק בדין צרת ערווה, ובמהלך לימודנו נוסיף ונברר את השיטות הקיימות בביאור המושגים השונים: מצות היבום והחליצה, איסור היבמה לשוק, זיקה וערווה, ואת היחס ביניהם.

להערות ולתגובות: שלמה ליפשיץ

lshlomo26@gmail.com

השיעור מוקדש לעילוי נשמת רחל בת יצחק וולטרס ז"ל

ולעילוי נשמת אברהם בן צבי פייר ז"ל